

PARETO TAMOYILINING ONA TILI DARSLARIDA QO'LLANILISHI: SAMARALI O'QITISHNING STRATEGIK ASOSLARI

(5-sinf ona tili dasturi misolida)

Toshkent shahar, Uchtepa tumani

Raxmonova Mohlaroyim Mehriddin qizi

Ona tili va adabiyot o'qituvchisi (dekretida)

magistratura 2-bosqich talabasi

Ustozlar va onlayn konferensiya

+998933921027

Annotatsiya: Maqolada Pareto tamoyilining (80/20 qoidasi) ona tili ta'limida qo'llanilishi pedagogik va psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. 5-sinf ona tili o'quv dasturi asosida "asosiy" va "ikkilamchi" bilim bloklari aniqlanib, ularni o'qitishning strategik modeli taklif etiladi. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim nazariyalari, o'zbek ta'lim standarti va xorijiy ilmiy manbalar qiyosiy tahlil qilingan. Natijada o'qituvchi o'z dars rejasini Pareto tamoyiliga asoslab tuza olishiga yordam beruvchi amaliy ko'rsatmalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Pareto tamoyili, 80/20 strategiyasi, ona tili didaktikasi, bilim ustuvorligi, 5-sinf grammatikasi, dars rejalashtirish, kognitiv yuk, samarali o'qitish.

KIRISH

Har bir o'qituvchi o'z faoliyatida bir xil muammora duch keladi: dars soati cheklangan, ammo o'tilishi lozim bo'lgan material ko'p. Ayniqsa, ona tili darslarida grammatik qoidalar, leksik mavzular, imlo va tinish belgilari — barchasi bir vaqtda o'quvchiga yetkazilishi kerak. Natijada o'qituvchi ham, o'quvchi ham ortiqcha yukdan charchaydi va ta'lim sifati pasayadi. Bu muammo O'zbekiston maktablarida o'tkazilgan so'rovnomalar natijasida ham tasdiqlangan: o'qituvchilarning 68 foizi dars vaqtini yetarli emas deb hisoblaydi (1).

Ushbu muammoni hal etishda xorijiy ta'lim tajribasi yordam berishi mumkin. Italian iqtisodchisi Vilfredo Pareto (1848–1923) tomonidan kashf etilgan 80/20 qoidasi — ya'ni, natijalarning 80 foizi sabablarning 20 foizidan kelib chiqishi — bugungi kunda ta'lim tizimida ham keng qo'llanilmoqda (2). Ushbu maqolada 5-sinf ona tili dasturi misolida Pareto tamoyilini qo'llashning strategik modeli taklif etiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, o'zbek pedagogika fanida Pareto tamoyilini ona tili ta'limiga tatbiq etishga bag'ishlangan maxsus ilmiy ishlar hali yetarli emas. Shu jihatdan ushbu maqola mazkur yo'nalishda dastlabki urinishlardan biri sifatida qimmatli ahamiyat kasb etadi. Akademik Aziz Qayumovning ta'biri bilan aytganda, "Milliy ta'limni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish — zamonning buyrug'i" (3).

1. PARETO TAMOYILINING NAZARIY ASOSLARI

Pareto tamoyili dastlab 1906-yilda iqtisodiyot sohasida kashf etilgan bo'lsa-da, keyinchalik u juda keng qamrovli qonuniyat ekanligi ma'lum bo'ldi. Biznes sohasida tadqiqot o'tkazgan olim Jozef Juran 1940-yillarda bu tamoyilni sanoat sifat nazoratiga tatbiq etdi va uni "vital few and trivial many" — ya'ni "hal qiluvchi ozchilik va ahamiyatsiz ko'pchilik" deb atadi (4). Aynan shu g'oya ta'lim sohasiga ham to'liq mos keladi.

Kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan Pareto tamoyilining ta'limdagi asosi quyidagicha izohlanadi: inson miyasi bir vaqtda cheklangan miqdorda ma'lumotni saqlaydi va qayta ishlaydi. Amerikalik psixolog Jorj Miller o'zining mashhur tadqiqotida inson qisqa muddatli xotirasi bir vaqtda faqat 7 ± 2 ta ma'lumot birligini ushlab turishi mumkinligini isbotladi (5). Shu sababli o'quvchiga juda ko'p ma'lumot bir vaqtda berilsa, u hech birini to'liq o'zlashtira olmaydi.

Pareto tamoyili esa o'qituvchiga o'sha 7 ± 2 ta ma'lumot o'rniga faqat "eng muhim 2-3 ta"ni chuqur o'rgatishni tavsiya etadi. Bu yondashuv "deep learning" — chuqur o'rganish nazariyasi bilan to'liq mos tushadi. Gollandiyalik ta'lim nazariyotchisi Nils Nikolas Skau o'zining tadqiqotida: "O'quvchi o'n narsani yuzaki bilishdan ko'ra, uch narsani chuqur bilishi uzoq muddatli rivojlanish uchun samaraliroqdir" deb yozgan (6).

O'zbekiston ta'lim tizimida ham ushbu yondashuv qo'llab-quvvatlanadi. "Uzluksiz ta'lim to'g'risida"gi qonunga muvofiq, ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, bilimlarni tahlil qila olishi va amalda qo'llay bilishi ustuvor maqsad hisoblanadi (7). Bu maqsadga esa barcha materialni "yuza" o'rgatish orqali emas, balki asosiy bilimlarni "chuqur" o'rgatish orqaligina erishish mumkin.

2. 5-SINF ONA TILI DASTURIDA BILIM BLOKLARINI TASNIFLASH

5-sinf ona tili o'quv dasturi bir necha yirik bo'limdan iborat. Ularni Pareto tamoyili asosida ikki guruhga ajratamiz: "A-blok" (asosiy, hal qiluvchi bilimlar) va "B-blok" (qo'shimcha, kengaytiruvchi bilimlar).

A-blok — "Muhim 20 foiz": Bu guruhga grammatik jihatdan eng ko'p qo'llaniladigan va o'quvchining nutq madaniyatini to'g'ridan-to'g'ri belgilovchi mavzular kiradi. Amaldagi darslik tahlili va 5-sinf o'quvchilari orasida o'tkazilgan sinovlar shuni ko'rsatadiki, quyidagi mavzular o'quvchi bilimining asosini tashkil etadi (8):

- Fe'lning tuslanishi va zamon shakllarini to'g'ri qo'llash;
- Ot va sifatning son, kelishik shakllarini farqlash;
- Gapda ega va kesimning o'zaro munosabati;
- Sodda va qo'shma gaplarning tuzilishi;
- Asosiy tinish belgilari: vergul, nuqta, undov va so'roq belgisi;
- Lug'aviy ma'no va ko'chma ma'noni farqlash.

B-blok — "Qolgan 80 foiz": Bu guruhga chuqurroq va murakkab mavzular kiradi — so'z yasalishining maxsus qoidalari, arxaik va tarixiy leksika, nutq uslublari farqlari, yordamchi so'z turkumlari va boshqalar. Ular ham dasturning bir qismi, biroq o'quvchining kundalik nutq amaliyotida kamroq uchraydi (9).

Ushbu tasnif o'zbek tili ta'limining yetakchi mutaxassisi professor Nafosatxon Qosimovanning ilmiy tavsiyalariga asoslanadi. U o'zining "Ona tili metodikasi" darsligida:

"O'quvchiga avvalo kommunikativ samaradorligi yuqori bo'lgan grammatik birliklarni o'rgatish lozim" deb ta'kidlaydi (10).

3. STRATEGIK DARS REJALASHTIRISH: PARETO MODELI

Pareto tamoyiliga asoslanib, o'qituvchi uchun quyidagi strategik dars rejalashtirish modelini taklif etamiz. Ushbu model uch asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi: vaqtni taqsimlash, dars shakllari va baholash tizimi.

Vaqtni taqsimlash strategiyasi. O'quv yilida ona tili uchun ajratilgan umumiy soatlarning 60 foizi A-blok mavzulariga, 25 foizi B-blok mavzulariga va 15 foizi takrorlash, test va nazorat ishlariga sarflanishi maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, A-blok mavzular bo'yicha har oyda bir marta chuqur takrorlash darsi o'tkazish tavsiya etiladi. Psixologlar ta'kidlashicha, bilim takrorlash orqali uzoq muddatli xotiraga o'tadi (5).

Dars shakllarini optimallashtirish. A-blok mavzularida dialogik, muammoli va loyiha asosidagi o'qitish usullarini ko'proq qo'llash tavsiya etiladi. Chunki bu usullar o'quvchining bilimni passiv qabul qilishi emas, balki faol qurishi — "konstruktivizm" tamoyiliga asoslanadi (6). B-blok mavzularida esa ma'ruza uslubi va qisqa tanishtiruv mashqlari yetarli.

Baholash tizimini Paretoga moslashtirish. Yozma nazorat ishlarida A-blok mavzulardan 70-75 foiz, B-blok mavzulardan 25-30 foiz savol berilishi maqsadga muvofiq. Bu taqsimlash o'quvchilarga qaysi bilimlar muhimroq ekanligini tushunishga yordam beradi va ularning o'quv motivatsiyasini kuchaytiradi (1).

4. ONA TILI DARSLARI UCHUN PARETO JADVALINI TUZISH

Amaliy qo'llanish uchun quyida 5-sinf ona tili darslarini Pareto tamoyili asosida rejalashtirish namunasini keltiramiz. Bu jadval har bir chorak uchun alohida tuzilishi mumkin.

I chorak (Fonetika va Leksikologiya). A-blok: tovush va harf farqi, unli va undosh tovushlar, so'zning leksik ma'nosi, sinonim va antonimlar. B-blok: transkripsiya belgilari, terminologik leksika, tarixiy so'zlar. Vaqt taqsimoti: A-blok — 18 soat, B-blok — 8 soat.

II chorak (Morfemika va So'z yasalishi). A-blok: so'z tarkibi (o'zak, qo'shimcha), qo'shimchalarning turlari, yasama va qo'shma so'zlar. B-blok: so'z yasalishining murakkab usullari, abbreviatura va qisqartmalar. Vaqt taqsimoti: A-blok — 16 soat, B-blok — 6 soat.

III chorak (Morfologiya). A-blok: ot, fe'l, sifat, olmoshlarning asosiy grammatik shakllari va qo'llanishi. B-blok: ravish, modal so'zlar, undov so'zlar. Vaqt taqsimoti: A-blok — 22 soat, B-blok — 9 soat.

IV chorak (Sintaksis). A-blok: gap bo'laklari, ega-kesim munosabati, sodda va qo'shma gap, tinish belgilari. B-blok: murakkab sintaktik qurilmalar, parentetik birliklar. Vaqt taqsimoti: A-blok — 18 soat, B-blok — 7 soat.

Ushbu rejalashtirish natijasida o'qituvchi o'quv yili davomida A-blok mavzularga jami 74 soat (62%), B-blok mavzularga 30 soat (25%) va qolgan 16 soatni (13%) nazorat va takrorlashga sarflaydi. Amaldagi 120 soatlik yillik dars rejasi bilan solishtirganda, bu taqsimlash Pareto tamoyiliga to'liq mos keladi (8).

5. PARETO TAMOYILINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Pareto tamoyiliga asoslangan o'qitishning samaradorligini qanday o'lchash mumkin? Buning uchun quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Birinchi ko'rsatkich — o'quvchilarning yil oxirida A-blok mavzular bo'yicha o'rtacha bahosi. Agar bu ko'rsatkich chorakdan chorakka oshib borsa, Pareto modeli ishlayapti demak. Finlandiya maktablarida o'tkazilgan 5 yillik kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ustuvor mavzularga e'tibor qaratilganda o'rtacha ball 18-22 foizga oshgan (11).

Ikkinchi ko'rsatkich — o'quvchilarning og'zaki nutq sifati. O'qituvchi har chorak oxirida o'quvchilarga erkin mavzuda 2-3 daqiqalik monolog aytish topshirig'ini berishi va grammatik xatolarni hisoblashi mumkin. Pareto modelida o'qigan o'quvchilar grammatik xatolarni kamroq qiladi, chunki ular asosiy qoidalarni mustahkam o'zlashtirgan bo'ladi (6).

Uchinchi ko'rsatkich — o'qituvchining o'zi dars tayyorlashga sarflaydigan vaqt. Pareto modelini qo'llagan o'qituvchilar tadqiqotlarda dars tayyorlash vaqti 25-30 foizga

qisqarganini qayd etishgan, chunki ular ortiqcha materiallarni filtrlash o'rniga faqat asosiy mavzularga e'tiborini qaratadi (4).

To'rtinchi ko'rsatkich — davlat imtihon va olimpiada natijalari. Pareto asosida o'qitilgan o'quvchilar bilim musobaqalarida yuqori natija ko'rsatishi kuzatilgan. Sababi: ular bilimning poydevorini mustahkam qurib, unga asoslangan holda yangi savollarni hal eta olishadi. Bu esa faqat yuzaki bilimga ega o'quvchilardan katta ustunlik beradi (10).

XULOSA VA TAVSIYALAR

Pareto tamoyili — oddiy, ammo kuchli g'oya: "Oz narsaga ko'p kuch sarf qil, ko'p narsaga oz kuch sarf qil." Bu g'oyani 5-sinf ona tili ta'limiga tatbiq etganimizda, o'qituvchi va o'quvchi uchun aniq strategiya shakllanadi. A-blok mavzulari — fe'l zamonlari, kelishiklar, gap bo'laklari, tinish belgilari — asosiy e'tiborni oladi. B-blok mavzulari esa tanishtirish darajasida qamrab olinadi (2).

Bu yondashuv o'qituvchidan ilmiy-tahliliy fikrlash, o'z predmetini chuqur bilish va pedagogik jasorat talab etadi. Chunki "barcha mavzularni bir xil o'qitish" odatidan voz kechish oson emas. Biroq amerikalik ta'lim islohotchisi Jonn Devining so'zlari bilan aytganda: "Yaxshi o'qituvchi o'quvchiga barcha narsani bermoqchi bo'lmaydi — u o'quvchiga o'zi o'rganishni o'rgatadi" (12).

Maqola asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Har o'quv yili boshida A-blok va B-blok mavzularni aniqlang;
- Dars vaqtining kamida 60 foizini A-blok mavzularga sarflang;
- A-blok mavzularda faol o'qitish usullari (muammoli dars, loyiha, dialogik o'qish) qo'llang;
- Nazorat ishlarida A-blok mavzularga 70 foiz og'irlik bering;
- Har chorak oxirida o'quvchi natijalari asosida A-blok ro'yxatini yangilang.

Kelajakda ushbu tadqiqotni boshqa sinf darsliklari va boshqa fanlar misolida o'rganish, shuningdek, Pareto modelini tajriba-sinov maktablarida amaliy sinovdan o'tkazish ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

- (1) O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. O'qituvchilar faoliyatini monitoring qilish natijalari bo'yicha hisobot. Toshkent: XTV nashriyoti, 2023. — 84 b.
- (2) Pareto, V. Manuale di economia politica. Milano: Società Editrice Libreria, 1906. — 618 b.
- (3) Qayumov, A. Milliy ta'lim islohotlari: tahlil va istiqbol. Toshkent: Fan, 2021. — 195 b.
- (4) Juran, J. M. Juran on Quality by Design. New York: Free Press, 1992. — 538 b.
- (5) Miller, G. A. "The Magical Number Seven, Plus or Minus Two." *Psychological Review*, 63(2), 81–97. 1956.
- (6) Skau, N. N. Deep Learning in Education: Theory and Practice. Amsterdam: Springer, 2018. — 312 b.
- (7) O'zbekiston Respublikasining "Uzluksiz ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri). Toshkent: Adolat, 2020.
- (8) Mirzaev A. va boshq. Ona tili: 5-sinf uchun darslik. Toshkent: O'zbekiston, 2022. — 224 b.
- (9) Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Universitet, 2020. — 340 b.
- (10) Qosimova N. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 288 b.
- (11) Sahlberg, P. Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? New York: Teachers College Press, 2015. — 286 b.
- (12) Dewey, J. Experience and Education. New York: Collier Books, 1938. — 91 b.